

*dr hab. Arkadiusz Tuziak, prof. UR*¹

Instytut Socjologii
Uniwersytet Rzeszowski

Peryferyjność a nierówności i dysproporcje rozwojowe na poziomie regionalnym

WSTĘP

W wyniku globalnych trendów rozwojowych ulegają zmianie zewnętrzne warunki funkcjonowania społeczeństw i gospodarek regionalnych. Nowy układ zależności i powiązań w makroskali przejawia się m.in. w asymetrycznych relacjach między centrum a peryferiami. Peryferyjność nabiera nowego wymiaru, stając się zjawiskiem w coraz większym stopniu nieprzestrzennym. Rozwój infrastruktury transportowej i komunikacyjnej powoduje, że takie czynniki jak odległość czy dostępność terytorialna przestają ograniczać zakres i dynamikę procesów gospodarczych. Następują zmiany strukturalne w globalnej gospodarce polegające m.in. na wyraźnym wzroście znaczenia sektora usług i jednoczesnym spadku znaczenia przemysłu ciężkiego oraz tradycyjnych gałęzi wytwórczości. Rozwój technologii informatycznych oraz wzrost skali i intensywności biznesowych powiązań i transakcji drogą elektroniczną to zjawiska zmniejszające znaczenie przestrzennych determinant rozwoju regionów peryferyjnych. We współczesnych, nieprzestrzennych ujęciach peryferyjności regionalnej za jej główne wyznaczniki uznaje się: niedorozwój infrastruktury społeczeństwa informacyjnego, niski poziom kapitału ludzkiego i społecznego, słabo rozwinięte społeczeństwo obywatelskie, niedostatecznie rozwinięte sieci lokalnych przedsiębiorstw, niski poziom gęstości instytucjonalnej i słabe powiązania regionu z otoczeniem globalnym (Olechnicka, 2004).

Stan peryferyjności – bez względu na to, jakie są jego przyczyny – często wiąże się z problemami nierówności, marginalizacji i zapóźnienia rozwojowego. Negatywne zjawiska, będące skutkiem peryferyjności ze szczególną wyrazistością uwidaczniają się w relacjach i układach zależności między centrami a obszarami peryferyjnymi. Przewaga centrów nad peryferiami przejawia się w sferze

¹ Adres korespondencyjny: Instytut Socjologii, Uniwersytet Rzeszowski, al. Rejtana 16C, 35-959 Rzeszów; tel. +48 17 872 1330; e-mail: atuziak@tlen.pl. ORCID: 0000-0003-3984-4318.

ekonomicznej, społeczno-kulturowej, politycznej, instytucjonalnej. Możliwe jest jednak jej zmniejszenie oraz wyrównanie dysproporcji rozwojowych dzięki uruchomieniu przez peryferie mechanizmu rozwoju opartego na zasobach i potencjałach endogenicznych.

Celem artykułu jest analiza zmian w teoretycznym podejściu do problemu rozwoju regionów peryferyjnych. Stosując metodę analizy literatury przedmiotu podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, czy obecnie największe możliwości i szanse rozwojowe tkwią w zasobach i potencjałach ulokowanych wewnątrz społeczno-ekonomicznych układów regionalnych. W kontekście wielowymiarowego ujęcia przedmiotowej problematyki starano się wykazać, że w warunkach gospodarki opartej na wiedzy wzrasta znaczenie endogenicznego, opartego na innowacyjności, paradygmatu rozwoju regionów peryferyjnych.

WIELOWYMIAROWOŚĆ PROBLEMATYKI PERYFERYJNOŚCI REGIONALNEJ

Na gruncie nauk społecznych i ekonomicznych można zidentyfikować dwa zasadnicze podejścia definicyjno-teoretyczne do problematyki obszarów peryferyjnych (Grosse, 2007, s. 45–47; Tuziak, 2013, s. 147–150). W pierwszym podejściu za główne kryterium peryferyjności uznaje się oddalenie danego regionu od centrów gospodarczych i związaną z tym trudną dostępność komunikacyjną. Kryterium przestrzenne (geograficzne) często powiązane jest z kryterium demograficznym, czyli niskim poziomem zaludnienia obszarów peryferyjnych (Copus, Skuras, 2006). W drugim podejściu nacisk kładzie się na czynniki ekonomiczne. W tym przypadku podstawowym kryterium służącym do określenia peryferyjności jest poziom rozwoju gospodarczego. Przyjmuje się, że PKB na jednego mieszkańca danego obszaru poniżej 75% średniej w Unii Europejskiej pozwala zaliczyć ten obszar do peryferyjnych z punktu widzenia rozwoju ekonomicznego. W definicjach uwzględniających sytuację ekonomiczną wskazuje się także na cechy słabego rozwoju gospodarczego, w postaci: skoncentrowania działalności w sektorach pierwotnych lub gospodarce surowcowej, oparcia produkcji na taniej sile roboczej, niskiego poziomu infrastruktury oraz niskiego poziomu zarządzania, innowacyjności i przedsiębiorczości (Grosse, 2007, s. 46).

W literaturze przedmiotu często spotyka się także analizy peryferyjności nawiązujące do modelu relacji o charakterze zależności gospodarczych, politycznych i kulturowych w układzie centrum – peryferie (Friedmann, 1986; Rokkan, Urbin, Aarebrot, Malaba, Sande, 1987; Wallerstein, 1989; Wellhofer, 1989; Barry, 2004; Zarycki, 2009; Hryniewicz, 2010). W tej perspektywie podkreśla się, że działalność gospodarcza najbardziej konkurencyjnych i innowacyjnych podmiotów ulokowana jest głównie w ośrodkach metropolitalnych najsilniej rozwijających się regionów. Obszary centralne dominują nad swoimi peryferiami, których rozwój jest podporządkowany centrom i przez nie kontrolowany. Gospo-

darki regionów centralnych oparte są na wysokich technologiach, a gospodarki regionów peryferyjnych mają charakter surowcowy i pracochłonny. Centra eksploatują materialne i niematerialne zasoby obszarów peryferyjnych uzależniając je od siebie pod względem ekonomicznym, politycznym, a także kulturowym.

Peryferyjność jako zjawisko złożone i wielorako uwarunkowane jest rozpatrywana w różnych wymiarach i kontekstach. Nierzadko bywa analizowana z uwzględnieniem odrębności kulturowej, religijnej lub politycznej mieszkańców peryferii (Rokkan, Urwin, 1983). W tych ujęciach podkreśla się społeczne aspekty rozwoju gospodarczego, akcentując rolę kapitału ludzkiego i społecznego, a także innowacyjności i przedsiębiorczości mieszkańców danego regionu (Rokkan, Urwin, Aarebrot, Malaba, Sande, 1987). Zwraca się również uwagę na czynniki polityczne wpływające na kształtowanie się struktur administracji publicznej oraz na charakter i cele polityki publicznej.

W określeniu stopnia peryferyjności danego regionu ważne jest zidentyfikowanie dystansu dzielącego go od innych regionów. Peryferyjność może być wyznaczona przez trzy rodzaje dystansów: geograficzny, organizacyjny i instytucjonalny (Olechnicka, 2004, s. 55–62). Dystans geograficzny odnosi się do fizycznej odległości, która zależy od naturalnych barier i poziomu rozwoju infrastruktury transportowej i informacyjnej. Dystans organizacyjny determinowany jest sposobem organizacji produkcji, przynależnością organizacyjną i stopniem jednorodności podmiotów będących w strukturach organizacji. Dystans instytucjonalny wyraża się w odmienności przyjętych modeli i stosowanych zasad. Dystanse wyznaczające peryferyjność występują ze zmiennym nasileniem, mogą wzajemnie się warunkować i tworzyć różne konfiguracje.

Peryferyjność danego regionu – jak już o tym była mowa – kojarzona jest zazwyczaj z niekorzystnym położeniem geograficznym, czyli z czynnikami o charakterze przestrzennym i z problemem fizycznego pokonywania odległości (Olechnicka, 2003, s. 29). Jednak wraz z postępowaniem w sferze komunikacji elektronicznej i transportu znaczenie tych czynników zmniejsza się. O peryferyjności danego obszaru decyduje kumulacja niekorzystnych cech, które w rezultacie składają się na jego gorszą sytuację w porównaniu z obszarami (regionami) zaliczanymi do centralnych. Cechy te, ujęte w trzy grupy, różnią się z punktu widzenia ważności przyczyn i siły utrwalania stanu peryferyjności (Copus, 2000, s. 3–4). Pierwszą grupę tworzą cechy sprawcze, które w bezpośredni sposób przesądzają o peryferyjności: wysokie koszty transportu i podróży wynikające z oddalenia od głównych skupisk ludności i głównych obszarów aktywności ekonomicznej, a także z nieodpowiedniego (niskiego) poziomu infrastruktury technicznej; brak korzyści związanej z funkcjonowaniem aglomeracji. Druga grupa to cechy zależne, będące bezpośrednim skutkiem cech sprawczych: wysokie koszty zaopatrzenia w usługi; słabo rozwinięty sektor badawczo-rozwojowy; niski poziom innowacyjności i przedsiębiorczości; ograniczony wpływ na decyzje władz centralnych (rządowych). Trzecia grupa to cechy towarzyszące, wynikające pośrednio z cech

sprawczych: mała gęstość zaludnienia; zależność gospodarki regionalnej od rolnictwa; słabo rozwinięta infrastruktura instytucjonalna; słabe powiązania regionu z otoczeniem zewnętrznym.

Połączenie i nasilenie negatywnych cech powoduje, że peryferyjność regionu jest trudna do przezwyciężenia. Regionalna gospodarka takiego obszaru ma zwykle mało zróżnicowaną, tradycyjną strukturę. Przeważają w niej małe i średnie przedsiębiorstwa nastawione na nisko konkurencyjną i pracochłonną produkcję. Instytucjonalne otoczenie biznesu oraz sektor badawczo-rozwojowy są słabo rozwinięte, co przekłada się na niski poziom innowacyjności gospodarki. Rozwój uzależniony jest od absorpcji innowacji i technologii z regionów centralnych. Utrwała to asymetryczne relacje między centrum a peryferiami i nie sprzyja wykorzystywaniu wewnętrznego potencjału rozwojowego regionów zmarginalizowanych.

Poważnym wyzwaniem dla regionów peryferyjnych jest zatem uzyskanie zdolności do uruchomienia endogenicznych mechanizmów rozwoju (Grosse, 2007, s. 48). Występuje w nich niedobór i niska jakość kapitału ludzkiego rozumianego jako poziom wiedzy i kwalifikacji mieszkańców oraz ich stosunek do rozwoju regionu wyrażający się w działaniach na rzecz jego podtrzymywania i dynamizowania. W regionach peryferyjnych z reguły brak rozwiniętych sieci lokalnego biznesu opartych na bezpośrednich, pozaekonomicznych współzależnościach. Słaba jest współpraca sfery biznesu, administracji, nauki i instytucji otoczenia rynku. Niski jest również poziom gęstości instytucjonalnej oraz stopień rozwinięcia cech strukturalnych i funkcjonalnych właściwych społeczeństwu obywatelskiemu zasobnemu w kapitał społeczny. W rezultacie działa to destymulująco na rozwój lokalnej przedsiębiorczości i innowacyjności, zwiększając nierówności i dystans cywilizacyjny w stosunku do regionów silnych ekonomicznie.

DYSPROPORCJE ROZWOJOWE REGIONÓW PERYFERYJNYCH JAKO PRZEDMIOT BADAŃ I ANALIZ TEORETYCZNYCH

Analiza literatury przedmiotu pozwala wyróżnić dwie grupy teorii rozwoju regionów peryferyjnych. Pierwsza odnosi się do rozwoju egzogenicznego, a druga do rozwoju endogenicznego (Grosse, 2007, s. 48–52). Wyjściową tezę koncepcji rozwoju egzogenicznego jest stwierdzenie, że nie można zainicjować rozwoju obszarów peryferyjnych opierając się tylko na ich wewnętrznym potencjale, ponieważ jest on niewystarczający i często nieuświadomiony i nierozpoznany. W tej grupie koncepcji przyjmuje się założenie o naturalnym procesie rozlewania się (*spill over*) doświadczeń, innowacji technologicznych i kapitału z regionów wysoko rozwiniętych (centralnych) do peryferyjnych. Obszary peryferyjne powinny zabiegać o zewnętrzny kapitał inwestycyjny umożliwiający transfer technologii. Powinny także naśladować i wykorzystywać doświadczenia krajów najwyżej rozwiniętych. Koncepcje rozwoju egzogenicznego zakładają podział na państwa i regiony two-

rzące wysoką technikę, oraz te, których rola sprowadza się jedynie do wdrażania – w miarę możliwości – nowoczesnych rozwiązań w zakresie produkcji i organizacji. W podejściu egzogenicznym za poważny problem regionów peryferyjnych i ich władz publicznych uważa się niskie zdolności absorpcyjne polegające na przyciąganiu inwestorów zewnętrznych oraz na wykorzystaniu funduszy wsparcia rozwoju (Isaksen, Trippel, 2017). W ramach koncepcji rozwoju egzogenicznego przyjmuje się jednolity, liniowy model rozwoju, w którym regiony tworzą strukturę hierarchiczną. Na jej szczycie znajdują się megametropolie, a na dole obszary peryferyjne, które rozwijają się dzięki „przelewaniu się” procesów rozwoju z regionów wysoko rozwiniętych. Rozwój peryferii przebiega w ten sposób, że najpierw dokonują głównie inwestycji infrastrukturalnych i przyciągają zewnętrznych inwestorów, a na dalszych etapach aplikują z zewnątrz nowoczesną technologię lub rozwijają oparte na niej usługi. Model egzogeniczny wyklucza różnorodność regionalnych ścieżek rozwoju dla obszarów peryferyjnych, a także możliwość „przeskakiwania” etapów rozwoju.

Koncepcje rozwoju endogenicznego zakładają, że trwały rozwój powinien być oparty przede wszystkim na czynnikach wewnątrzregionalnych (Stimson, Stough, Nijkamp, 2011). Wykorzystanie czynników endogenicznych oraz akumulacja kapitału i wiedzy w regionie stwarzają szansę uniknięcia przez peryferie rozwoju zależnego od centrów krajowych oraz od inwestorów zewnętrznych. Efektywne wykorzystanie zasobów i potencjałów własnych umożliwia również zmniejszenie niekorzystnego układu zależności typowego dla gospodarki dualnej, charakteryzującej się wyraźnym zróżnicowaniem między instrumentami rozwoju dla obszarów centralnych i peryferyjnych, a także swego rodzaju podziałem pracy polegającym na tym, że peryferie generują przede wszystkim dobrobyt regionów centralnych (Grosse, 2007, s. 51–52). Na gruncie koncepcji rozwoju endogenicznego kwestionuje się zasadę swobodnego rozlewania się rozwoju z centrów do peryferii. Podkreśla się, że procesy wolnorynkowe sprzyjają akumulacji kapitału, zasobów ludzkich, wiedzy i przedsiębiorczości w regionach centralnych, natomiast obszary peryferyjne ulegają coraz większej marginalizacji. W rezultacie stają się jedynie źródłem zasobów dla rozwijających się centrów. Regiony peryferyjne mają problemy ze skuteczną aktywizacją czynników umożliwiających uruchomienie procesu samoczynnego rozprzestrzeniania się rozwoju w ramach sieci kooperacji regionalnej. W tych regionach trudno jest zainicjować procesy akumulacji kapitału, wiedzy i innowacji, a także akumulacji kapitału społecznego i instytucjonalnego. W ramach koncepcji rozwoju endogenicznego przyjmuje się, że każdy region ma specyficzny, właściwy sobie zestaw cech tworzących jego potencjał rozwojowy. Uznaje się przy tym ważność czynników egzogenicznych i korzyści płynących z transferu doświadczeń i instytucji zewnętrznych, pod warunkiem, że będą one dostosowane do lokalnej specyfiki i potrzeb rozwojowych.

Nierównomierna koncentracja przestrzenna rozwoju regionalnego, skutkująca m.in. peryferyzacją niektórych obszarów, jest przedmiotem analiz w ramach teorii biegunów wzrostu (*growth poles*) (Perroux, 1955). Według tej teorii rozwój

gospodarczy nie ma charakteru równomiernego, lecz „punktowy”, tj. skoncentrowany w najbardziej rozwiniętych przedsiębiorstwach, sektorach i dziedzinach przemysłowej wytwórczości, które tworzą tak zwane bieguny wzrostu, będące motorem całej gospodarki. Te innowacyjne, konkurencyjne, najbardziej zaawansowane w rozwoju podmioty mają dobrze rozwiniętą sieć powiązań kooperacyjnych (Elvekrok, Velfen, Nilsen, Gausdal, 2018). Szybko i skutecznie uzyskują pozycję monopolistyczną, podporządkowując i uzależniając od siebie inne podmioty rynkowe. Powstawanie biegunów wzrostu to proces o charakterze ekonomicznym i politycznym, stanowiący naturalny, nieunikniony skutek, a zarazem niezbędny warunek wzrostu. Teoria biegunów wzrostu ma zastosowanie także w odniesieniu do najbardziej rozwiniętych regionów. To one przyciągają przedsiębiorstwa z branż i gałęzi przemysłu wysoko zaawansowanych technologicznie, konkurencyjnych w skali światowej. Działalność gospodarcza koncentruje się zatem na obszarach o wysokim poziomie rozwoju, głównie w regionach metropolitalnych. Zyskują one przewagę w rywalizacji gospodarczej, wzmacniają swoją pozycję w stosunku do regionów peryferyjnych, uzależniając je od własnej polityki gospodarczej i handlowej (Grosse, 2002, s. 28; Tuziak, 2013, s. 152).

Na założeniu, że nierównowaga rozwoju społeczno-gospodarczego jest wynikiem nierównomierności wzrostu sektorów gospodarki oraz przestrzennej dysproporcji rozwoju gospodarczego oparta jest koncepcja geograficznych centrów wzrostu (*geographical growth center*) (Hirschman, 1958). Dzięki dynamizmowi i ekspansywności centrów wzrostu oraz zlokalizowanych w nich jednostek motorycznych, czyli przedsiębiorstw, klastrów i sektorów gospodarki, następuje rozprzestrzenianie się rozwoju do regionów sąsiednich (Grosse, 2002, s. 28). Geograficzne centra wzrostu są zatem głównym stymulatorem procesów rozwojowych. Innowacje stanowią podstawę polaryzacji rozwoju, a kumulacja ich efektów w obszarach rozwoju zapewnia tym terenom dominującą pozycję w stosunku do obszarów słabiej rozwiniętych. Dominacja centrów rozwoju wynika przede wszystkim ze zdolności do tworzenia przez nie innowacji zapewniających przewagę konkurencyjną w sferze organizacji i technologii produkcji.

Analizy zróżnicowanego przestrzennie rozwoju gospodarczego dokonane przez Gunnara Myrdala (1957) prowadzą do wniosku, że dysproporcje i nierówności regionalne są wynikiem długiego procesu historycznego, w którym czynniki ekonomiczne, społeczne i kulturowe kumulują się i oddziałują na siebie. Wzajemne wzmacnianie się przyczyn ekonomicznych, politycznych i kulturowych powoduje pogłębianie się zróżnicowania poziomu rozwoju w przestrzeni. Zwiększanie się dystansu rozwojowego między biegunami wzrostu (regionami centralnymi) a obszarami peryferyjnymi wyjaśnia zasada kumulatywnej i okrężnej przyczynowości (*circular and cumulative causation*), która w istocie jest mechanizmem samopowtarzalnego błędnego koła utrwalającego i pogłębiającego przepaść rozwojową między centrum a peryferiami. Narastające z czasem regionalne dysproporcje powodują, że bieguny wzrostu, będące miejscem koncentracji nowych lokalizacji

działalności przemysłowych rozwijają się coraz szybciej, a obszary stagnacji gospodarczej stają się coraz bardziej podporządkowane ekonomicznie, politycznie i kulturowo biegunom wzrostu. Występuje co prawda pozytywny efekt rozprzestrzeniania się (*spread effect*) rozwoju poza centra gospodarcze, ale jednocześnie towarzyszy mu efekt wymywania (*backwash effect*), czyli drenowania zasobów rozwojowych obszarów peryferyjnych i postępującego ich uzależnienia od regionów wysoko rozwiniętych (Grzeszczak, 1999, s. 14). Innowacje stanowią podstawę polaryzacji rozwoju, a nagromadzenie ich korzystnych rezultatów ekonomicznych w biegunach wzrostu powoduje, że dominują one nad obszarami słabiej rozwiniętymi, eksploatując ich zasoby endogeniczne i utrwalając stan marginalizacji.

Na polaryzację i nierównomierność rozwoju regionalnego wskazuje także model rdzenia i peryferii. Rdzeń stanowią obszary silnie rozwinięte (głównie ośrodki metropolitalne), w których lokowana jest działalność gospodarcza najbardziej konkurencyjnych, innowacyjnych przedsiębiorstw. Regiony rdzenia dominują nad peryferiami nie tylko w sferze gospodarczej, ale również politycznej i kulturowej. Ich przewaga wynika m.in. stąd, że tworzą sieć układów terytorialnych cechujących się wysokim poziomem zdolności do zmian innowacyjnych. Centra gospodarcze przyczyniają się do zainicjowania i stymulowania procesu rozwojowego w regionach zacofanych, peryferyjnych, ale jest on podporządkowany celom i potrzebom obszarów centralnych (Tuziak, 2013, s. 154). Model rdzeń – peryferie jest schematem przestrzennej struktury systemu regionalnego, który opiera się na założeniu nierównomiernego rozwoju. W tej koncepcji głównymi elementami składowymi systemu regionalnego są regiony rdzeniowe i peryferyjne. Region rdzeniowy odznacza się wysokim poziomem rozwoju w przeciwieństwie do sąsiadującego z nim regionu peryferyjnego. Innowacje, a zwłaszcza zdolność do ich wytwarzania oraz znaczny potencjał rozwojowy, to cechy charakterystyczne obszarów rozwoju. Ich wzrost opiera się na zróżnicowanych efektach, a przede wszystkim na innowacyjności związanej z koncentracją w obszarach rdzeniowych wysokiej jakości kapitału ludzkiego i kapitału społecznego jako czynników sprzyjających wytwarzaniu innowacji oraz sprzężeń polegających na wzajemnym generowaniu innowacji. Obszary rdzeniowe oddziałują na otoczenie przez tworzenie i utrwalanie zależności rynkowej, administracyjnej i gospodarczej, relacji hierarchicznych, impulsów rozwojowych, wzmacnianie własnej samodzielności oraz wymiany osób, towarów i informacji (Dominiak, Churski, 2012, s. 60).

Powstawanie ośrodków centralnych i metropolii wzmacnia procesy polaryzacji rozwoju. Te zjawiska znalazły odzwierciedlenie i teoretyczne ujęcie w koncepcji miasta światowego (Friedmann, 1986). Powstawanie światowych miast powoduje polaryzację przestrzenną i społeczną oraz wiąże się z ogromnymi kosztami społecznymi, które często przekraczają możliwości pojedynczych krajów, szczególnie tych zaliczanych do kategorii rozwijających się. Polaryzacja jest następstwem zmiany charakteru i siły związków między centrum a regionem. W gospodarce przemysłowej region był dostarczycielem tradycyjnych czynników

produkcji (siły roboczej, surowców itp.). Centrum eksploatowało zasoby regionu i tym samym było znacznie od niego uzależnione. Współcześnie, w warunkach gospodarki opartej na wiedzy związki metropolii z regionem uległy osłabieniu. Wynika to z faktu, że w rozwoju metropolii główną rolę odgrywają już inne zasoby, często takie, których otoczenie regionalne nie może zaoferować. Rola regionu jako zaplecza dla centrum sprowadza się przede wszystkim do dostarczania wykwalifikowanej siły roboczej, a także zasobów o charakterze nieprodukcyjnym. Region zaczyna natomiast coraz dotkliwiej odczuwać negatywne skutki lokalizacji, wypieranych poza metropolię, tradycyjnych zasobo- i pracochłonnych branż, często opartych na szkodliwych dla środowiska technologiach. Stopniowo dochodzi zatem do marginalizacji otoczenia regionalnego metropolii (Gorzelać, Smętkowski, 2005).

W ramach koncepcji teoretycznych wychodzących z założenia o przestrzennej nierównomierności rozwoju mieszczą się również rozważania i analizy Manuela Castellsa (2007). Wynika z nich, że wzrost gospodarczy jest generowany głównie przez największe światowe metropolie i technopolie, a także, choć w mniejszym stopniu, przez inne układy terytorialne, na przykład regiony przemysłowe. Te obszary dominują nad resztą świata w wymiarze ekonomicznym, politycznym i kulturowym. W metropoliach i technopoliach koncentruje się najwyższy potencjał ekonomiczny, technologiczny, finansowy, innowacyjny, czyniąc z nich główne ośrodki wzrostu gospodarczego i tworzenia nowej wiedzy w skali globalnej (Cusianto, Philippopoulos-Mihalopoulos, 2016). Nowoczesna (z informatyzowaną i zorganizowaną wokół centrów decyzyjnych i kontrolnych) gospodarka światowa ma charakter sieciowy. Oplata kulę ziemską systemem gęstych, wielokierunkowych połączeń i kanałów komunikacyjnych, dzięki którym przepływają informacje, wiedza naukowa, technologie, towary, środki finansowe itp. Struktura sieci umożliwia dynamiczne transfery kapitałów, produktów bądź informacji między wszystkimi podmiotami aktywnymi w gospodarce światowej. Gęstość i współzależność powiązań w coraz większym stopniu cechuje też współczesne społeczeństwo, które nabiera cech strukturalnych i funkcjonalnych społeczeństwa sieciowego (*network society*), co wyraża się m.in. w rosnącej roli światowych elit gospodarczych i politycznych, inicjujących i kontrolujących procesy globalne (Castells, 2007).

NOWY PARADYGMAT ROZWOJU REGIONÓW PERYFERYJNYCH

Impulsem do istotnych modyfikacji teorii rozwoju regionów peryferyjnych stał się wzrost znaczenia – w wymiarze globalnym i regionalnym – gospodarki opartej na wiedzy, a także inne zjawiska i procesy (nierazko o charakterze kryzysowym), które pojawiły się już pod koniec XX wieku (Tuziak, 2013, s. 156–161). Zmiana dominującego, niemal do końca XX wieku, paradygmatu

rozwojowego w odniesieniu do regionów peryferyjnych była w głównej mierze skutkiem nowego spojrzenia na charakter i źródła postępu technologicznego oraz wzrostu gospodarczego. Nowe wyzwania zarówno w sferze teorii, jak i praktyki, pojawiły się w kontekście upowszechniania się wysokich technologii, postępującej decentralizacji administracji i związanej z tym ewolucji roli państwa, a także konieczności funkcjonowania (nie tylko przedsiębiorstw, ale także układów społeczno-terytorialnych) w szybko zmieniającym się i niestabilnym otoczeniu zewnętrznym (Olechnicka, 2004, s. 64–65). Globalne trendy rozwojowe wywarły wpływ na koncepcje polityki regionalnej i ukształtowanie się nowego podejścia do terytorium (Gąsior-Niemiec, 2008, s. 360–361). Wysiłki skoncentrowano na optymalnym dostosowaniu projektów i działań prorozwojowych do specyfiki regionalnych możliwości, potrzeb i zasobów. Podkreślono konieczność mocniejszego osadzenia (ugruntowania) rozwoju społeczno-gospodarczego w lokalnych strukturach terytorialnych. Dla reorientacji celów i programów polityki regionalnej ważnym impulsem było osłabienie kontroli państwa nad procesami gospodarczymi na rzecz międzynarodowych korporacji i dużych organizacji operujących na poziomie globalnych rynków.

Nowy endogeniczny paradygmat rozwoju regionalnego oparty jest na procesach innowacyjnych. Wynika z przekonania, że o rozwoju regionu decyduje zdolność do tworzenia i wdrażania nowych (innowacyjnych) technologii, rozwiązań organizacyjnych i nowej wiedzy (Gruchman, 1992, s. 19–20). W endogenicznym modelu rozwoju jego podstawą są lokalne i regionalne sieci innowacyjne, oparte na kooperacyjnej współzależności samodzielnych równouprawnionych partnerów. Powiązania sieciowe sprzyjają wzajemnemu uczeniu się partnerów i wykorzystywaniu własnej wiedzy i doświadczeń, a horyzontalna współpraca optymalizuje proces tworzenia i wdrażania innowacji, dzięki czemu w większym stopniu przyczynia się on do realizacji wspólnego interesu społeczności lokalnej i regionalnej.

Nowe postrzeganie roli regionów w rozwoju społeczno-gospodarczym jest rezultatem holistycznego podejścia do wyrównawczej polityki regionalnej realizowanej odgórnie przez państwo. Okazało się bowiem, że nie likwiduje ona obszarów biedy i zacofania, nie generuje trwałych i skutecznych mechanizmów ich rozwoju (Gorzelać, 2009, s. 6–19). Nierzadko wywołuje efekty przeciwne do zamierzonych, przyczyniając się do utrwalania postaw bierności, roszczeniowości i większego uzależnienia regionu od pomocy zewnętrznej. W obliczu narastającej nieefektywności polityki centralnego interwencjonizmu państwowego większą uwagę skupiono na wewnętrznych czynnikach i zasobach rozwojowych, podkreślając znaczenie regionalnych interesów, strategii rozwoju i tożsamości. Uznano również, że zasadniczą rolę w zakresie działań modernizacyjnych i prorozwojowych odgrywają aktorzy regionalni, z władzami publicznymi na czele.

W tradycyjnych koncepcjach rozwoju regionalnych układów społeczno-gospodarczych, ujmowanego w kategoriach centrum-peryferie, za jego główny wyznacznik uznaje się czynniki ekonomiczne. Zmiana we współczesnym po-

dejsciu do rozwoju regionalnego polega m.in. na podkreśleniu roli czynników politycznych, społeczno-kulturowych i strukturalnych oraz zasobów endogenicznych, w tym przede wszystkim innowacyjnej przedsiębiorczości (Grillitsch, 2019). Obecnie dominuje wielowymiarowe podejście do rozwoju regionalnego, uwzględniające zarówno czynniki egzo-, jak i endogeniczne. Przy czym często przyjmuje się, że czynniki i potencjały endogeniczne decydują o charakterze, kierunku i tempie rozwoju poszczególnych regionów. Umacnianie się w koncepcjach rozwoju regionalnego przeświadczenia o rozstrzygającym znaczeniu zasobów endogenicznych związane jest z realizacją modelu państwa dobrobytu (*welfare state*). Zgodnie z tym modelem państwo (centrum) wyposażone w kompetencje decyzyjne i kontrolne realizuje i nadzoruje procesy gospodarcze na swoim terytorium (Geisler, 2007, s. 67–71). Tym samym bierze na siebie odpowiedzialność za wzrost gospodarczy i utrzymanie wysokiego poziomu życia obywateli. Po II wojnie światowej na gruncie teorii rozwoju rozwinął się dyfuzjonizm jako model utrzymany w duchu koncepcji *welfare state*, odwołujący się do wizji świata podzielonego na centrum i peryferie. W myśl tego podejścia regiony należy ujmować w relacji do państwa jako centralnego ośrodka władzy. Tę relację cechuje niesymetryczność, ponieważ państwo (centrum) dominuje nad regionem praktycznie pod każdym względem, a w szczególności w wymiarze ekonomicznym, politycznym i kulturowym (Zarycki, 2009). Do ważnych zadań państwa odpowiedzialnego za rozwój gospodarczy należą działania na rzecz zmniejszania nierówności rozwojowych między regionami oraz zapobieganie ich marginalizacji i peryferyzacji (Keating, 1985). Realizując wyrównawczą politykę regionalną przekazuje część zysków wypracowanych w silnych gospodarczo i zamożnych regionach do regionów ubogich i zapóźnionych rozwojowo. Dystrybuowanie środków zgodnie z zasadą wyrównywania różnic między regionami nie zawsze jednak przyczynia się do rozwoju gospodarczego obszarów peryferyjnych i wychodzenia ze stanu marginalizacji i zacofania.

Skutki asymetrycznych relacji i narastania nierówności między centrum państwa a jego poszczególnymi regionami są wielorakie, przejawiają się w depopulacji, anomii i alienacji regionów peryferyjnych (Bassand, 1986). Mieszkańcy (najczęściej osoby młode, przedsiębiorcze i dobrze wykształcone) regionów eksploatowanych gospodarczo, ubogich i zapóźnionych rozwojowo emigrują do regionów zamożnych, rozwijających się dynamicznie. Nieustanny drenaż zasobów ludzkich i ekonomicznych zwiększa nierówności i dystanse rozwojowe, utrwalając stan marginalizacji regionu. Próba nowego ujęcia relacji między centrum a peryferiami stały się koncepcje rozwoju niezależnego akcentujące rolę endogenicznych potencjałów i zasobów państw, regionów oraz społeczności lokalnych (Brugger, 1986; Krzysztofek, Szczepański, 2002). Wskazywały one na podmiotowość poszczególnych regionów w państwie wyrażającą się w ich zdolności decydowania o własnym losie bez oczekiwania na zalecenia i dyrektywy płynące z centrum.

Na drodze realizacji koncepcji *welfare state* pojawiły się w pierwszej połowie lat 70. XX wieku poważne trudności wynikające m.in. z negatywnych zjawisk ekonomicznych w postaci kryzysu paliwowo-energetycznego i monetarnego. Okazało się, że państwo typu *welfare state* nie jest w stanie szybko i skutecznie reagować na znaczące pogorszenie sytuacji gospodarczej. Fordyzm jako dominujący wówczas model produkcji i całej gospodarki utracił swoją ekonomiczną i organizacyjną efektywność. Przyczyniło się to do zmiany postrzegania istoty i mechanizmów funkcjonowania gospodarki, państwa i społeczeństwa jako całości (Gorzela, 1995, s. 18–25). Alternatywną propozycją w tym zakresie był postfordyzm (Tickell, Peck, 1995; Amin, 2003). Nowe podejście oparto na trzech założeniach i zarazem praktycznych wskazaniach. Po pierwsze, postulowano wprowadzenie elastycznej produkcji opartej na mobilnej przestrzennie i społecznie sile roboczej. Po drugie, zwrócono uwagę na znaczenie innowacyjnego sposobu akumulacji, polegającego na odejściu od schematu powtarzalnych zachowań w organizacji na rzecz poszukiwania nowych rozwiązań oraz nowych form struktur organizacyjnych. Innowacje uznano tym samym za najlepszy sposób rozwiązywania problemów gospodarczych i społecznych. Trzecim założeniem i zaleceniem praktycznym postfordyzmu było połączenie innowacji i elastyczności (*flexibility*) jako głównego sposobu akumulacji (Jessop, 2003). Postfordyzm jako model opisujący mechanizmy działania gospodarki i społeczeństwa w kategoriach innowacyjności, elastyczności i kreatywności oraz oddolnej aktywności jednostek i grup zaznaczył się również w nowym podejściu do roli regionów, zgodnie z którym powinny one stać się głównymi podmiotami w kształtowaniu interakcji pomiędzy różnymi aktorami – władzami centralnymi a przedsiębiorstwami (Geisler, 2007, s. 69–70). Kryzys gospodarczy, który nastąpił w latach 70. minionego wieku spowodował także upadek modelu państwa narodowego (*nation state*), a w następstwie tego zmiany w polityce polegające przede wszystkim na decentralizacji państwa (Keating, 1997). Obciążenie państwa typu *welfare* nadmiarem funkcji spowodowało spadek jego sprawności i możliwości rozwojowych. Pojawiła się zatem konieczność sędowania niektórych kompetencji państwa na niższe szczeble. W sytuacji kryzysu zarządzania państwem pojawiła się koncepcja państwa minimum, według której powinno się ono wycofać z dotychczasowych funkcji – opieki nad obywatelem, dystrybucji środków, wyrównywania różnic międzyregionalnych itp.

Postępy decentralizacji i minimalizacja funkcji państwa istotnie zwiększyły rolę regionów i społeczności lokalnych jako upodmiotowionych struktur społeczno-terytorialnych, zdolnych do podejmowania samodzielnych inicjatyw i działań. W tej sytuacji tradycyjny model polityki regionalnej, zalecający stosowanie jednego odgórnego wzorca rozwoju dla wszystkich obszarów, stracił funkcjonalną użyteczność. Zaczęto zwracać coraz większą uwagę na rolę środowiska instytucjonalnego i społeczno-kulturowego (*milieu*) w rozwoju poszczególnych regionów i społeczności lokalnych. Na sprzyjające środowisko dla przedsiębiorczości (*environment for entrepreneurship*), zwłaszcza o charakterze innowacyjnym,

składa się wiele elementów, m.in.: zasoby badawcze i naukowe regionu, wykwalifikowana siła robocza i kadry zarządzające, profesjonalna administracja publiczna oraz wysoki poziom infrastruktury technicznej. Równie ważny jest wysoki standard warunków życia, w tym jakość instytucji oświatowych, kulturalnych, rozrywkowych, czystość i dostępność środowiska naturalnego, a także otwartość i heterogeniczność kulturowa środowiska społecznego (Florida, 2004).

Scharakteryzowane powyżej zmiany w zakresie paradygmatu rozwojowego regionów peryferyjnych należy uznać za zasadne i korzystne, ponieważ stwarzają one możliwości uruchomienia przez decyzyjnie i sprawczo samodzielny (upodmiotowiony) region, endogenicznych mechanizmów rozwoju. To z kolei stwarza szansę na uniknięcie przez peryferia takiego rozwoju, którego charakter i kierunek są zależne od centrów krajowych i od inwestorów zewnętrznych. Ponadto nowy, odwołujący się do innowacji, paradygmat rozwoju regionów jest odpowiedzią na wyzwania gospodarki opartej na wiedzy. Generuje ona i skutecznie wdraża innowacyjne rozwiązania i zaawansowane technologie, będąc podstawą siły ekonomicznej i konkurencyjności obszarów centralnych w Europie i na świecie. Typowe dla tego modelu gospodarki jest wykorzystywanie wiedzy, innowacji, rozwój sektora badawczo-rozwojowego i tworzenie nowych rynków. Jeśli regiony peryferyjne podejmą działania prorozwojowe zgodnie z wytycznymi i zasadami nowego paradygmatu, to mają szansę zbudować podstawy innowacyjnej gospodarki, zwiększyć swoją konkurencyjność, a tym samym stopniowo wychodzić ze stanu marginalizacji i zależności od obszarów centralnych.

PERYFERYJNOŚĆ REGIONÓW W POLSCE I EUROPIE

Zarówno w literaturze przedmiotu, jak i w dokumentach, programach i strategiach z zakresu polityki regionalnej stosuje się różne kryteria wyróżniania obszarów rdzeniowych (centralnych) i peryferyjnych (Miszczuk, 2013, s. 28–41). Za jedną z najbardziej adekwatnych, z punktu widzenia współczesnych trendów rozwojowych, należy uznać typologię europejskich regionów uwzględniającą kreatywność, innowacyjność oraz procesy wytwarzania wiedzy. Stosując te kryteria wyróżnia się:

- a. obszary naśladowcze pod względem innowacyjnym, o niskim poziomie wytwarzania wiedzy, przedsiębiorczości i kreatywności, jednak o potencjalnie dużej zdolności do absorpcji innowacji z zewnątrz: Bułgaria, Łotwa, Rumunia, Słowacja, Węgry, niektóre regiony Polski, południowe Włochy,
- b. obszary o zdwersyfikowanej kreatywności, o niskim poziomie wykorzystania wytwarzanej wiedzy, pewnej wewnętrznej zdolności innowacyjnej, wysokim poziomie kompetencji lokalnych: większość regionów hiszpańskich, środkowe Włochy, Portugalia, Grecja, obszary metropolitalne Polski i Słowacji, niektóre regiony Finlandii i Wielkiej Brytanii,

- c. obszary kreatywności technologicznej, o wysokim poziomie innowacyjności produktowej, o ograniczonych miejscowych badaniach stosowanych, ale o wysokiej kreatywności, co umożliwi transferowanie zewnętrznej wiedzy z zakresu badań podstawowych i stosowanych dla potrzeb tworzenia innowacji: północne regiony Hiszpanii i Madryt, północne Włochy, francuskie regiony alpejskie, Holandia, Czechy, Szwecja, Wielka Brytania,
- d. obszary badań stosowanych, wytwarzające znaczącą wiedzę z zakresu badań stosowanych, której towarzyszy wysoki stopień pozyskiwania wiedzy z podobnego typu regionów: Austria, Belgia, Luksemburg, Francja (zwłaszcza Paryż), Niemcy, Irlandia (zwłaszcza Dublin), Dania, Finlandia, Szwecja, Praga, Cypr, Estonia, Lizbona, Ateny,
- e. europejskie obszary badań podstawowych, wytwarzające znaczącą wiedzę i innowacje oparte na badaniach podstawowych: Niemcy, Wiedeń, Bruksela, Dania.

Regiony peryferyjne, słabo rozwinięte („zapóźnione”) są głównym adresem polityki regionalnej Unii Europejskiej. Zalicza się do nich te, w których poziom PKB *per capita*, wyliczony według parytetu siły nabywczej jako średnia dla trzech ostatnich lat, poprzedzających kolejny okres programowania nie przekracza 75% średniej unijnej. Polska jako członek UE korzysta z funduszy strukturalnych w ramach polityki regionalnej (polityki spójności) ukierunkowanej na wspieranie regionów peryferyjnych (Miszczuk, 2013, s. 145–146). Polityka spójności realizowana jest za pomocą programów operacyjnych (PO):

- a. *Infrastruktura i Środowisko*, którego celem jest zwiększenie atrakcyjności inwestycyjnej Polski i jej regionów oraz polepszenie życia mieszkańców poprzez rozwój infrastruktury technicznej, przy równoczesnej ochronie i poprawie stanu środowiska, zdrowia, zachowaniu tożsamości kulturowej i rozwijaniu spójności terytorialnej,
- b. *Kapitał Ludzki* – służy umożliwieniu pełnego wykorzystania potencjału zasobów ludzkich zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i społecznym, jest ukierunkowany na podniesienie poziomu zatrudnienia i zdolności adaptacyjnych przedsiębiorstw i ich pracowników, poprawę poziomu wykształcenia, zmniejszenie obszarów wykluczenia społecznego, wsparcie dla budowy struktur administracyjnych państwa oraz zwiększenie spójności społecznej i terytorialnej, co ma skutkować zwiększeniem konkurencyjności gospodarki opartej na wiedzy oraz przedsiębiorczości,
- c. *Innowacyjna gospodarka* – jego celem jest wspieranie szeroko rozumianej innowacyjności, co oznacza, że wsparcie mogą otrzymać przedsiębiorstwa, instytucje otoczenia biznesu oraz jednostki naukowe, które pomagają firmom we wdrażaniu nowych technologii, z programu finansowane są duże projekty, stwarzające odpowiednie warunki rozwoju dla przedsiębiorstw, realizujących innowacyjność produktową, procesową, marketingową lub organizacyjną,
- d. *regionalne programy operacyjne (RPO)* w 16 województwach, którymi zarządzają organy wykonawcze samorządu województw.

Szczególne znaczenie dla wsparcia polskich regionów peryferyjnych ma PO *Rozwój Polski Wschodniej*. Powstał on z inicjatywy Rady Europejskiej, która przekazała część środków finansowych na jego realizację w ramach wsparcia najbiedniejszych regionów UE. Celem programu jest przyspieszenie tempa rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju oraz wzmocnienie działania innych programów operacyjnych na tym obszarze. Polska Wschodnia na potrzeby tego programu obejmuje województwa przygraniczne, tj. warmińsko-mazurskie, podlaskie, lubelskie i podkarpackie oraz słabe ekonomicznie, ale nieleżące przy granicy państwowej – województwo świętokrzyskie. Przyspieszenie tempa, w którym rozwija się Polska Wschodnia ma nastąpić dzięki pomocy finansowej dla firm, które chcą poszerzać swoją działalność, unowocześniać swoje zasoby i swoje produkty. Równie ważnym elementem programu jest zapewnienie jak największej liczbie mieszkańców Polski Wschodniej dostępu do szybkiego Internetu oraz poprawienie sieci dróg. Część środków w ramach tego programu została także zarezerwowana na projekty dotyczące rozwoju turystyki.

Zakres działań podejmowanych wobec polskich i europejskich regionów peryferyjnych powinien być szeroki. Za ich główny cel należy uznać eliminację czynników przesądzających o stanie peryferyjności, a przybierających postać cech – o których już była mowa – sprawczych, zależnych i towarzyszących. Katalog koniecznych działań obejmuje różne sfery regionalnej rzeczywistości społeczno-ekonomicznej (Grosse, 2007). Należy zatem formułować i konsekwentnie realizować długofalowe rządowe, regionalne i lokalne strategie i programy budowania konkurencyjności obszarów peryferyjnych. Należy wspierać regionalną i lokalną przedsiębiorczość poprzez podnoszenie atrakcyjności lokalizacyjnej. Bardzo ważne jest podnoszenie jakości kapitału społecznego i ludzkiego oraz innowacyjności poprzez wzmocnianie pozycji uniwersytetów i innych instytucji badawczych. Zasadnicze znaczenie ma realizowanie publicznych inwestycji rozwojowych oraz tworzenie zachęt finansowych dla inwestycji prywatnych. Ponadto władze regionalne powinny przyciągać inwestycje zagraniczne oraz aktywnie włączać się w kreowanie i wzmocnianie regionalnych systemów innowacyjnych i centrów rozwoju.

ZAKOŃCZENIE

Istota peryferyjności regionalnej w kontekście nierówności i dystansów rozwojowych najlepiej wyraża się w charakterze wzajemnych relacji między peryferiami a centrum. Centra zaznaczają wyraźnie swoją przewagę nad peryferiami w wymiarze ekonomicznym, społeczno-kulturowym, politycznym i instytucjonalnym. Umacnianie dominującej pozycji centrum nad peryferiami umożliwia samonapędzający się mechanizm polaryzacji w postaci transmisji potencjału roz-

wojowego gospodarki peryferyjnej do centrum. Dzięki rozwojowi i innowacjom centrum powiększa swój potencjał informacyjny i wzmacnia efekty psychologiczne, które są rezultatem stworzenia w nim środowiska sprzyjającego innowacjom. Centrum korzysta z efektu sprzężenia, polegającego na tym, że innowacje powstałe w jednych obszarach jego gospodarki generują innowacje w innych. W wyniku procesu dyfuzji i przepływu informacji innowacje rozprzestrzeniają się z centrum na peryferie. Utrwała to stan marginalizacji i jednokierunkowej zależności obszarów peryferyjnych. Aby zapobiegać napięciom i konfliktom między centrami i peryferiami, proces „rozlewania się” innowacji na peryferie powinien zostać przyspieszony. Dokonuje się wówczas stopniowy podział władzy między stare a nowe centra, a asymetryczne zależności między centrami a peryferiami wykazują tendencje do zanikania.

Będąc przedmiotem analizy w artykule koncepcje rozwoju regionalnego w większości nawiązują do modelu polityki gospodarczej, w którym państwo było głównym podmiotem decyzyjnym, dążącym poprzez odpowiednią politykę regionalną, do wyrównywania dysproporcji w rozwoju regionów. Narzędzia stosowanej przez nie polityki wyrównawczej to redystrybucja środków z budżetu centralnego, jak też redystrybucja ze strony regionów bogatych i przodujących w rozwoju na rzecz zmarginalizowanych i zapóźnionych rozwojowo. Działania inicjowane ogólnie skupiały się zatem na finansowym wspieraniu inwestycji infrastrukturalnych w regionach słabiej rozwiniętych oraz na tworzeniu na obszarach peryferyjnych biegunów wzrostu.

W warunkach gospodarki opartej na wiedzy i rosnącej podmiotowości regionów następują zmiany w zakresie terytorialnej lokalizacji aktywności inwestycyjnej. Zaznacza się tendencja do przesuwania działalności innowacyjnej z rozwiniętych regionów przemysłowych do regionów klasyfikowanych do tej pory jako peryferyjne. Tego typu regiony dzięki powstawaniu nowych technologii, specjalizacji i branż przemysłowych oraz dzięki budowaniu nowego innowacyjnego zasobu endogenicznego mają szansę dołączyć do grona regionów wysoko rozwiniętych. W nowych realiach gospodarczych regiony peryferyjne mogą sukcesywnie eliminować niekorzystne tendencje i zależności sytuujące je w słabszej pozycji wobec regionów centralnych.

Rosnące znaczenie jakościowych kryteriów lokalizacji działalności gospodarczej stwarza także nowe możliwości rozwoju regionów peryferyjnych. W decyzjach lokalizacyjnych coraz częściej uwzględnia się wysokie kwalifikacje regionalnych zasobów pracy, dostępność komunikacyjną, jakość i stopień rozwinięcia sektora badawczo-naukowego i instytucji otoczenia biznesu, jakość i kompetencje administracji lokalnej, korzystne warunki życia, a także wizerunkowy aspekt regionu. Regiony peryferyjne, które dzięki wykorzystaniu endogenicznych potencjałów, stworzą warunki spełniające jakościowe kryteria lokalizacyjne, mogą skutecznie wzmocnić swoją pozycję konkurencyjną i zapewnić podstawy trwałego rozwoju.

BIBLIOGRAFIA

- Amin, A. (red.). (2003). *Post-fordism. A Reader*. Malden: Blackwell Publishers.
- Barry, F. (2004). Enlargement and the EU periphery: Introduction. *The World Economy*, 27 (6), 753–759. DOI: 10.1111/j.1467-9701.2004.00627.x.
- Bassand, M. (1986). The socio-cultural dimension of self-reliant development. W: M. Bassand, E.A. Brugger, J.M. Bryden, J. Friedmann, B. Stuckey (red.), *Self-reliant development in Europe. Theory, problems, actions* (s. 130–145). Aldershot: Gower.
- Brugger, E.A. (1986). Endogenous development: a concept between utopia and reality. W: M. Bassand, E.A. Brugger, J.M. Bryden, J. Friedmann, B. Stuckey (red.), *Self-reliant development in Europe. Theory, problems, actions* (s. 38–58). Aldershot: Gower.
- Castells, M. (2007). *Spółeczeństwo sieci*. Przekład: M. Marody, K. Pawluś, J. Stawiński, S. Szymański. Warszawa: PWN.
- Copus, A.K. (2000). *From core-periphery to polycentric development: concepts of spatial and aspatial peripherality*. Aberdeen: Rural Policy Group, Management Division, SAC Aberdeen.
- Copus, A.K., Skuras, D. (2006). Business networks and innovation in selected lagging areas of the European Union: A spatial perspective. *European Planning Studies*, 14 (1), 79–93. DOI: 10.1080/09654310500339885.
- Cusinato, A., Philippopoulos-Mihalopoulos, A. (2016). *Knowledge-creating milieus in Europe. Firms, cities, territories*. Berlin: Springer.
- Dominiak, J., Churski, P. (2012). Rola innowacji w kształtowaniu regionów wzrostu i stagnacji gospodarczej w Polsce. *Studia Regionalne i Lokalne*, 4 (50), 55–60.
- Elvekrok, I., Velfen, N., Nilsen, E.R., Gausdal, A.H. (2018). Firm innovation benefits from regional triple-helix networks. *Regional Studies*, 52 (9), 1214–1224. DOI: 10.1080/003443404.2017.1370086.
- Florida, R. (2004). *The rise of the creative class: and how it's transforming work, leisure, community and everyday life (paperback)*. New York: Basic Books.
- Friedmann, J. (1986). The World City Hypothesis. *Development and Change*, 17 (1), 69–83. DOI: 10.1111/j.1467-7660.1986.tb00231.x.
- Gąsior-Niemiec, A. (2008). Nowy regionalizm w Europie – zarys problematyki. W: P. Jakubowska, A. Kukliński, P. Zuber (red.), *Problematyka przyszłości regionów. W poszukiwaniu nowego paradygmatu*. Warszawa: Ministerstwo Rozwoju Regionalnego,
- Geisler, R. (2007). *Cnoty obywatelskie jako struktury kognitywne w rozwoju regionalnym. Przypadek województwa śląskiego*. Tychy: Śląskie Wydawnictwo Naukowe, Wyższa Szkoła Zarządzania i Nauk Społecznych w Tychach.
- Gorzelać, G. (1995). *Transformacja systemowa a restrukturyzacja regionalna*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego.
- Gorzelać, G. (2009). Fakty i mity rozwoju regionalnego. *Studia Regionalne i Lokalne*, 2 (36), 5–27.
- Gorzelać, G., Smętkowski, M. (2005). *Metropolia i jej region w gospodarce informacyjnej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Grillitsch, M. (2019). Following or breaking regional development paths: on the role and capability of the innovative entrepreneur. *Regional Studies*, 53 (5), 681–691. DOI: 10.1080/003443404.2018.1463436.

- Grosse, T.G. (2002). Przegląd koncepcji teoretycznych rozwoju regionalnego. *Studia Regionalne i Lokalne*, 1 (8), 25–48.
- Grosse, T.G. (2007). *Innowacyjna gospodarka na peryferiach?* Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Gruchman, B. (1992). Nowy paradygmat rozwoju regionalnego. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny, Socjologiczny*, 2, 19–24.
- Grzeszczak, J. (1999). Bieguny wzrostu a formy przestrzeni spolaryzowanej. *Prace Geograficzne*, 173.
- Hirschman, A.O. (1958). *The strategy of economic development*. New Haven: Yale University Press.
- Hryniewicz, J.T. (2010). Teoria „centrum-peryferie” w epoce globalizacji. *Studia Regionalne i Lokalne*, 2 (40), 5–27.
- Isaksen, A., Trippel, M. (2017). Exogenously led and policy-supported new path development in peripheral regions. Analytical and synthetic routes. *Economic Geography*, 93 (5), 436–457. DOI: 10.1080/00130095.2016.1154443.
- Jessop, B. (2003). Post-fordism and the State. W: A. Amin (red.), *Post-fordism. A Reader*. Malden Massachusetts: Blackwell Publishers.
- Keating, M. (1985). *State and Regional Nationalism. Territorial Politics and the European State*. New York–London–Toronto–Sydney–Tokio: Harvester–Wheatsheart.
- Krzysztofek, K., Szczepański, M.S. (2002). *Zrozumieć rozwój. Od społeczeństw tradycyjnych do informacyjnych*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Miszczuk, A. (2013). *Uwarunkowania peryferyjności regionu przygranicznego*. Lublin: Norbertinum.
- Myrdal, G. (1957). *Economic Theory and Underdeveloped Regions*. London: Duckworth.
- Olechnicka, A. (2003). Współczesne ujęcie problemu peryferyjności. W: A. Bałtomiuk (red.), *Regiony peryferyjne w perspektywie polityki strukturalnej Unii Europejskiej*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Olechnicka, A. (2004). *Regiony peryferyjne w gospodarce informacyjnej*. Warszawa: Centrum Europejskich Studiów Regionalnych i Lokalnych, Uniwersytet Warszawski, Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Perroux, F. (1955). Note sur la notion de pole de croissance. *Economie Appliquee*, 1–2 (7), 307–320.
- Rokkan, S., Urwin, D. (1983). *Economy, Territory, Identity: Politics of West European Peripheries*. London: Sage.
- Rokkan, S., Urwin, D., Aarebrot, F.H., Malaba, P., Sande, T. (1987). *Centre-Periphery Structures in Europe*. Frankfurt-New York: Campus Verlag.
- Stimson, R., Stough, R.R., Nijkamp, P. (red.). (2011). *Endogenous regional development. Perspectives, Measurement and empirical investigation*. Aldershot: Edward Elgar Publishing Ltd.
- Tickell, A., Peck, J.A. (1995). Social regulation after Fordism – regulation theory, neo-liberalism and the global-local nexus. *Economy and Society*, 24, 357–386. DOI: 10.1080/03085149500000015.
- Tuziak, A. (2013). *Innowacyjność w endogenicznym rozwoju regionu peryferyjnego. Studium socjologiczne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

- Wallerstein, I.M. (1989). *Periphery*. W: J. Eatwell, M. Milgate, P. Newman (red.), *Economic Development*. London–Basingstoke: The Macmillan Reference Book.
- Wellhofer, E.S. (1989). Core and Periphery: Territorial Dimensions in Politics. *Urban Studies*, 26, 340–355. DOI: 10.1080/00420988920080341.
- Zarycki, T. (2009). *Peryferie. Nowe ujęcia zależności centro-peryferyjnych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Streszczenie

W artykule podjęto zagadnienie peryferyjności w kontekście problematyki rozwoju społeczno-gospodarczego regionu, ze szczególnym uwzględnieniem jej skutków w postaci nierówności i asymetrii w układzie relacji i zależności między centrum a peryferiami. W pierwszej części opracowania ukazano złożoność i wielowymiarowość zjawiska peryferyjności regionalnej, analizując jego najważniejsze kryteria i przyczyny. Następnie przedstawiono różnorodność koncepcji teoretycznych rozwoju regionów peryferyjnych, wychodząc od dychotomicznego podziału na teorie rozwoju egzogenicznego i endogenicznego. W drugiej części artykułu ukazano zmianę w podejściu do rozwoju regionów peryferyjnych, której istota polega na ewolucji myślenia (i działania w ramach polityki regionalnej) w kierunku uznania nadrzędności potencjałów i zasobów endogenicznych. Przedstawiono także wybrane aspekty peryferyjności polskich i europejskich regionów.

Słowa kluczowe: peryferyjność, rozwój regionalny, dysproporcje rozwojowe, innowacyjność.

Peripherality versus inequalities and development disparities at the regional level

Summary

The paper discusses peripherality in the context of the issue of socioeconomics of the region. Its effects in the form of inequality and asymmetry in the relationship and dependence between the center and the periphery were particularly taken into account. The first part of the study shows the complexity and multidimensionality of the peripherality phenomenon, analyzing its most important criteria and causes. Then, the diversity of theoretical concepts of development of peripheral regions was presented, starting from the dichotomous division into theories of exogenous and endogenous development. The second part of the paper shows a change in the approach to the development of peripheral regions. Its essence relies on the evolution of thinking (and regional policy actions) towards the recognition of the supremacy of potential and endogenous resources. Selected aspects of the peripherality of Polish and European regions were also presented.

Keywords: peripherality, regional development, developmental disparities, innovation.

JEL: R11, R19.